

A long, narrow decorative border featuring a repeating geometric pattern of interlocking circles and triangles, enclosed within multiple parallel lines. The pattern consists of a series of interlocking circles and triangles, creating a complex, tessellated design. The entire border is framed by several parallel lines, giving it a sense of depth and structure.

խան ազգային հողի: Մնում էր անորոշ հույսի, անվերջ երազանքի ձգվող ճանապարհը, որ առայժմ անհայտություն էր տանում: Այդ անհայտության ճանապարհորդն է դառնում նաև պատանի Եղիշե Սողոմոնյանը՝ ապագա Չարենցը:

Վաղ է սկսել նա իր բանաստեղծական փորձերը. ընդամենը տասնհինգ տարեկան էր, երբ «Պատանի» այմանախում լույս է տեսնում նրա առաջին ոտանավորը: Բայց այստեղ իսկ արդեն ակնհայտ են չարենցյան տարերքի հիմնական որոշիչները՝ անձկության թախիծն ու հեռուների անզուսպ երազանքը, մեհակության մորմոքն ու բուռն կրքերի կարոտը: Արթնացող հոգու այս լարումները խորանում ու ծավալվում են «Երեք երգ տխրադալով անջկան», «Կապուտաշյա հայրենիք», «Ծիածան» քնարական շարքերում: Թափառական տենչը հաստատուն հեմարան է որոնում կյանքում ու չգտնելով՝ ինքնակամ հանձնում է իրեն կապույտ երազների ցնորքին: Խորհրդապաշտ բանաստեղծության օրորող թախիծն ու նրբամոլ տարերքը ամբողջապես ողողում են երիտասարդ Չարենցի աշխարհը: Դա սովորական տուրք չէր ստեղծագործական ուսումնառության անհրաժեշտությանը, այլ սերնդի աղավաղված ճակատագիրն էր՝ բեկված քնարեգության զգայուն հայելու մեջ: Բանաստեղծը որոնում էր՝ իր նետի սրությունը փորձելով հայրենի և օտար երգարվեստի կայծքարերի վրա, որոշելով իր համար բանաստեղծության գլխավոր թիրախը:

Բազմաթիվ ու բազմապիսի խոհեր են հուզում Չարենցի պատանեկան քնարը: Արևի երազանք ու գունատ գիշեր, «արեվանման, արնավառ խոսքի» խրոխտություն ու թախծոտ շշուկների մեղեդի՝ Վահան Տեղյան, «ձյունապատ լեռներում» հնչող զրնգուն կարոտ և «աստղային մույթի» տանջող լուրջություն... Հակասություններ էին սրանք, որոնց խաչուղիներում իսկապես մոլորված էր բանաստեղծի ուղին: Մեծագույն ցավը, սակայն, հայրենիքի ցավն էր: Չարենց բանաստեղծի ծնունդն ու առաջին մկրտությունը կատարվել է այդ ցավի մեջ:

Այս տեսակետից ուղենշային արժեք ունեն վաղ ջրջանի երկու բանաստեղծություն: Իրանցից առաջինը՝ «Վահագնը», մի ամբողջ սերնդի դառը վերապահությունն է հայոց ճակատագրի հանդեպ: Անցել է դարերի միջով Վահագնի առասպելը, սերունդների համար դարձել է փրկության հույսի խորհրդանշան: Երգել են պոետներն այդ հույսը, իսկ առասպելը առասպել էլ մնացել է: Դաժան իրականություն

նր ցրել է բոլոր պատրանքները՝ ջնջված երազի տեղ թողնելով արյունոտ մի վերք:

Եվ հավատացինք հարբած ու գինով, Որ դու կաս՝ հզոր, մարմնացում Ուժի — Իսկ նրանք եկան՝ արյունով, հրով Մեր երկիրը հին դարձրին փոշի... Եվ երբ քարշ տվին դիակդ արնաքամ, Որ նետեն քաղցած ոհմակներին կեր — Մեր կյանքի հիմերն անդունդը ընկան Եվ արնոտ միգում ճարճատում են դեռ...

Ողբերգական նույն թեման է հնչում նաև «Հարդազողի ճամփորդներում»: Աչքերի մեջ պահած «երկնային ճամփաների հեռուները դյուրական», սիրահարված սեփական հոգու տրտմությանը, տարված «հավերժական հեռուների երազով», գորշ օրերի տաղտկության դեմ պարզելով «ողջակիզվող սիրտը»՝ անտարբեր աշխարհի դժվարին ուղիներով քայլում է երազողների սերունդը, քայլում է ժողովուրդը՝ որոնելով «պատահական աչքերում հարդազողի ուղիները ոսկեման»: Մութ, անհեթեթ կյանքը դառնում է «հավերժական մի փնտրում»: Բայց գոց են հույսի արահետները, հավատի «լուսավոր հեռուները»՝ անհաս: Անկենդան հայացքներից սառչում է սիրտը, ցնդում է «կապուտաշյա երջանկության առասպելը»:

Չէ՛ որ կյանքում չհասկացավ ոչ ոք մեզ, — Ու խնդացին լուսավոր մեր աչքերին, Բութ հեզանցին մեր կարոտները հրկեզ — Ու հեռացան: Ու ոչ մի լույս չբերին...

Իր առաջին բանաստեղծական շարքերում Չարենցն իսկապես խորհրդապաշտ է: Բայց եթե բուն արվեստում նա փրկվում էր պատկեր-նշանի բազմաշերտ խորհուրդը, ապա կյանքում նրա որոնումների նպատակը հայրենիքի ճակատագրի առեղծվածն էր: Ո՛վ ենք մենք, որտեղի՞ց ենք եկել, ո՛ր ենք գնում, ինչո՞ւ է պատմությունն այսքան դաժան եղել մեր հանդեպ, ինչպե՞ս ենք կարողացել այդ արհավիրքների մեջ տոկուն ու բարձր պահել նաիրյան ոգին, անվերապարձ մահացել է նա, թե հարություն պիտի առնի մի օր... Հարցեր էին սրանք, որոնց երիտասարդ բանաստեղծը առայժմ չէր կարող պատասխանել արվեստի լեզվով:

Սկսվում է, սակայն, առաջին համաշխարհային պատերազմը: Ամենուրեք կամավորական ջոկատներ են կազմակերպվում: Հայրենիքի փրկության հույսը առավել քան երբեք իրական էր թվում: Տաս-

նույնամյա Չարենցը խանդավառ միանում է կամավորական խմբերին, չէ՞ որ վերջապես ներկայացել էր առիթը՝ կյանքով ու գործով լուծելու տանջող հարցականների հանգույցը։ Սակայն այդ նորածագ հույսը ևս հողմացրիվ պիտի լիներ պատերազմի արյունոտ ճանապարհներին։ Բանաստեղծը գրում է «Դանթեական առասպել» պոեմը՝ լուսավոր երազների փլուզման մի նոր սրբատուռ դրամա։ Գնում են ոգեշնչված պատանիները՝ անծանոթ աշխարհի ուղիներով, գնում են՝ «կապույտ երկնքի խորությամբ արթած», սրտներում պահած ազատ հայրենիքի սրբազան տեսիլը։ Բայց դրա փոխարեն քալ առ քալ թանձրանում է սարսափի մղձավանջը՝ նրանց «ջահել ու բազմերազ» հոգիները մատնելով ծանր տարակույսի։

Ինչո՞ւ է երազն այս աշխարհավեր կախվել մեր գլխին այսպես կուրորեն։ Ինչո՞ւ են փոռում այսքան ցավ, ավեր, Հողմերը այս չար երբ պիտի լռեն։ Եվ ո՞վ է լարում այսպիսի դավեր— Կյանքը դարձնում ճգովյալ գեհնեն։

Պատերազմից հիասթափված, արդեն քանհերքող անգամ անհայտ ուղիների գայթակղությամբ մատնված բանաստեղծին իրադարձությունների ալիքը նետում է հեռավոր Ռուսաստան։ Նրա հայացքի առջև մի նոր ու անծանոթ աշխարհ է բացվում, որ նման էր և նման չէր իր երազների ուսկի եզերքին, այն երևակայական երգերում «երկնքի պես անհո՞ւն, անհո՞ւն» էր, «կորած աստղի պես հազարանուն...»։ Դա ոչ թե հեքիաթային, այլ իրական հրաշք էր։ Անծայրածիր երկիրը բռնված էր հեղափոխության բոցերով։ Ելել էին «հուսավառված ու կրակոտ» ամբոխները, զարկվածների ու զրկվածների անվերջ բանակները, ելել էին, որ թոթափեն դավալոր ստրկության լուծը, կառուցեն նոր աշխարհ։ Հանճարեղ արվեստագետի խորաթափանցությամբ Չարենցն զգում էր, որ այդ իրադարձություններից պետք է սպասել նաև կիսով չափ բնաջնջված իր ժողովրդի փրկությունը։ Բնագրական այդ զգացողությունը վերաճում է խորին համոզմունքի, և հայ բանաստեղծը գրչով ու կլանքով զինվորագրվում է հեղափոխության երթին։

Միանգամից փոխվում են բանաստեղծի աշխարհի գույներն ու ձայները։ «Ողջակիզվող կրակ» բանաստեղծությունների շարքը նոր սկիզբ էր։ Չարենցը մուտք էր գոր-

ծում կրակոտ ավյունով եռացող մի աշխարհ, ուր հարազատ ժողովրդի բախտի արահետը ձուլվում էր բովանդակ մարդկության լայնահուն ճանապարհին։ Նպատակի հեռուն տարտամ էր դեռ, խորհրդանշական պատկերները դեռ «երեք, անմարմին, անձև» էին։ Բայց բանաստեղծական խոսքը դարձել էր հատու, կապույտի և սպիտակի օրորող գունախաղերին փոխարինել էին ալ կարմիրի, բոցագույնի այրող երանգները, ծուլ երազային ռիթմը տեղի էր տալիս արագընթաց չափի շառաչուն շեշտերին։

... Երկիր իմ, սիրտդ արդյոք
Զգո՞ւմ է՝ հուրը երգիս։

Զգո՞ւմ է տենդը հոգուս,
Երկունքս կարմիր ու մառ.
Երկնում է այսօր հոգիս,
Երկիր իմ, քույր իմ ու մայր...

Հեռու եմ,—ո՞ր եմ հիմի...
Երգում եմ։ Երգս-կրակ։—
Մորիկ է կլանքը այս մի,
Թռչում է հողմից արագ...

Չարենցի քաղաքացիական դիրքորոշումը վերջնականապես ճշգրտվում և հաստատվում է հեղափոխական պոեմներում։ Այդ պոեմները, հատկապես «Ամբոխները խելագարված»-ը, գաղափարական, ժանրային, ոճական առումով՝ նոր որակ էին հայ բանաստեղծության մեջ։ Հարստացած կենսափորձը, կատարված հեղափոխության անհերքելի փաստը՝ մի կողմից, մյուս կողմից՝ խորհրդապաշտական դպրոցի դասերը, օգնում են հայ բանաստեղծին՝ նվաճելու արվեստի մի այնպիսի մակարդակ, ուր խորհրդանշանն իր բազմիմաստությամբ արդեն կապվում է ոչ թե անհայտ ու անմարմին եզերքների, այլ միանգամայն իրական ուժերի հետ։ Չարենցի խորհրդապաշտությունը գործունե կենսական բովանդակություն է ստանում։

Արդեն «մոտի՛կ, մոտի՛կ էր այնքան երազած աշխարհը գալիք»։ Բանաստեղծը, իբրև հասարակ զինվոր, այդ գալիքի համար կոչողների շարքերում է։ Նա անցնում է քաղաքացիական կոիվների փորձություններով։ Սա արդեն արյունահեղության այն դանթեական ճանապարհը չէր, որին կույր հավատով զինվորագրված հայ պատանին շուտով պիտի հասներ մի դառը ճշմարտության՝ «մենք՝ զոհ, մենք՝ դահիճ՝ ուրիշի ձեռքում...»։ Հին աշխարհի դեմ մղվող աշխատավորական կոիվը խորապես

գիտակցական էր, ուներ իր հստակ ու վր-
սեմ նպատակը: Հայ բանաստեղծի համար
այդ նպատակը նաև իր «հնամյա ցեղի»
ազատությունն էր, իր ավերված երկրի
այնքան սպասված վերածնունդը: Եվ պատ-
մությունն այս անգամ չար կատակ չարեց
հազար անգամ խաբված ժողովրդի հետ:
Իրականացավ բանաստեղծի երազը, որ
նաև ժողովրդի երազն էր: Չարենցը կա-
րող էր հպարտանալ, իրոք, որ ինքն էլ իր
երիտասարդ արյունից կաթիլ է տվել, որ-
պեսզի «իսկական մարմին առած»՝ կանգ-
նի «խանդավառ Նաիրին»: Կարող էր
հպարտանալ նաև, որ առաջինը ինքն է
երգել «կարմիր ընկերների» ազատության
կոհվել, առաջիններից մեկը ինքն է եղել,
որ խանդով ու ավյունով նվիրվել է իր նոր
հայրենիքի հոգևոր կյանքի կառուցմանը:
Բայց եթե կյանքի ճանապարհը ուղիղ էր՝
ճառագայթի պես, ապա արվեստի ուղին
երբեմն խտրորվում էր՝ ժամանակի դժվա-
րին անցուդարձերից:

20-ական թվականներին Չարենցի ստեղ-
ծագործության մեջ կատարվում են դրա-
մատիկ տեղաշարժեր: Առժամանակ տար-
վելով ձախ արվեստի «միտինգային» ժա-
րով, «երկաթե երազների» երգով՝ նա իս-
կական ներշնչանքի «պայծառ, մաքուր
շունչը կենդանի» փոխում է «բետոնի
հետ», սիրտը դառնում է «պողպատե ա-
նիվ», իսկ ինքը՝ «անկիրք աշխարհի պո-
ետ»: Բանաստեղծը հետագայում խոր ափ-
սոսանքով պիտի գրեր.

Երեխայական մի խանդաղանքով
Ես Իրն ընտրեցի իբրև հարսնացու,
Եվ երգս դարձավ անուծ ու անթով,
Եվ մոլորվեցի իրերի բանտում:

Մոլորությունը, սակայն, երկար չի տե-
վում: Հոգևոր անկման այդ օրերին իսկ
Չարենցին այցելում է Սայաթ-Նովայի լու-
սավոր ուրվականը: Մեծ գուսանի «հան-
գով» նա ստեղծում է «Տաղարան» շարքը՝
հայ քնարերգության գոհարներից մեկը,
գրում է «Ես իմ անուշ Հայաստանի»-ն, որ
Ավետիք Իսահակյանի խոստովանությամբ՝
հայ հայրենասիրական երգի գլուխգործոցն
է: 1925 թ., Սովետական Հայաստանի կա-
ռավարության առաջին նախագահ Ալեք-
սանդր Մյասնիկյանի նախաձեռնությամբ,
Չարենցն ստեղծագործական ճամփորդու-
թյան է մեկնում արտասահման: Եվրոպայի
խոշորագույն թանգարաններում նա դիտում
է համաշխարհային արվեստի անմահ կո-
թողները, հաղորդակցվում է մեծ արվես-
տագետների հետ և, հոգով հարստացած,

վերադառնում է հայրենիք: Բանաստեղծի
հզոր տաղանդը հաղթանակով է դուրս գա-
լիս ձախության փորձություններից՝ ապրե-
լով մի նոր շուայ վերածնունդ: Դիպուկ է
ասել ինքն իր մասին.

Քո անկումները եղել են միշտ
Եղանակի պես պատահական,
Այդպես երկինքն է թափում հանկարծ
Թե՛ կարկուտ, թե՛ ձյուն, թե՛ փոթորիկ:

Բայց հետո, հետո, — հետո կրկին
Բացվում է օրը — և վերևից
Պայծառ արևն է ծալում էլի
Հրով սրբած ու մաքուր երկրին:

1930 թ. լույս է տեսնում «Էպիկական
լուսաբաց» ժողովածուն: Գրական միտքը
մի պահ շլանում ու շփոթվում է: Մեծ աղ-
մուկ է բարձրանում բանաստեղծի անվան
շուրջը, ինչպես լինում է հաճախ, երբ
ստեղծագործական շատ բարձր թռիչքները
միանգամից հասնելի չեն դառնում ժա-
մանակակիցներին: Խոռվահույզ գիշերից
հետո՝ Չարենցն ապրում էր իր նոր երգի
խաղաղ ու վճիտ լուսաբացը: Դա սովե-
տական հայ բանաստեղծության տասնամ-
յա որոնումների հանրագումարն էր, ապա-
ցույցն այն բանի, որ հայրենի երգի ա-
կունքները դեռ չեն ցամաքել:

Մեծ արվեստի դիրքերից բանաստեղծը
բանավեճ է մղում ինքն իր հետ և ժամա-
նակի գրական հոգեբանության հետ: «Թե
ուզում ես երգդ լսեն, ժամանակիդ շունչը
դարձիր... ու մի դավիր քո քնարին», —
իբրև ծրագիր՝ պարզ ու բնական այս պա-
հանջը հեշտ չէր իրագործել ստեղծագոր-
ծական փորձի մեջ: «Ինչո՞ւ է դարը այս-
քան ահագին, և մարդիկ այսքան փոքրիկ
ու չնչին», — դնելով այս հարցը՝ Չարենցն
ըստ էության մատնացույց էր անում գրա-
կան կյանքի բնորոշ դրաման: Երկրում կա-
տարվել էին իսկապես դարաշրջանային
նշանակության փոփոխություններ: Մարդ-
կանց կեցությունն ու բարքերը հեղաշրջ-
վում էին գլխապտույտ արագությամբ: Ձե-
վավորվում էր նոր անհատը՝ իր ներքին
աշխարհով շատ ավելի բարդ ու հակասա-
կան, քան երբևէ եղել է պատմության մեջ:
Հոգևոր կյանքը, սակայն, դանդաղ էր վե-
րակառուցվում: Մանավանդ՝ բանաստեղ-
ծական նոր գիտակցությունը ինքնահաս-
տատման ճանապարհին ենթակա էր կորկ-
նակի փորձության՝ մի կողմից պետք է
հաղթահարեր հին ավանդույթի կաշուն
ձգողությունը, մյուս կողմից՝ նորամոլ ծայ-
րահեղությունների վտանգը: Հատկապես

այս վերջինները անխուսափելի էին, քանի որ իրոք անհնար էր կյանքում ծավալվող իրադարձությունների արագությամբ յուրացնել մահ ժողովրդի բազում դարերի հոգևոր փորձը և բարձրացնել այն մի նոր աստիճանի: Այդպիսի պահերին կյանքը հաճախ ինքն է ծնում հախուռն ժխտումի հոգեբանությունը, որ կարող են կրել ինչպես միջին ձորքերը, այնպես էլ իսկական մեծությունները: Խնդիրն այն է միայն, որ եթե առաջինների համար այլևս չի կարող լինել վերադարձի ուղի, ապա վերջինները հենց այդպիսի իմաստում «վերադարձի» մեջ են հայտնաբերում ժամանակի խորհուրդը: Պատահական չէ, որ 20-ական թվականների կեսերից ի վեր Չարենցի ստեղծագործության մեջ անդադար արժարժվում է վերադարձի թեման: «Էպիկական լուսաբացի» սկզբում ևս բանաստեղծը ողջունում է իր մաքուր ներշնչանքի ոգու վերադարձը.

Վերադարձել ես դու կրկին ահա
Անչափ դժվարին մի ճանապարհով.
Ձեռքիդ ծանրաձույլ մի քնար պահած՝
Կանգնել ես կրկին դու կողքիս, սակայն
Համառ ես հիմա ու խստաբարո:

Անցել էր հեղուկախական փոթորիկների դարաշրջանը՝ թմբուկի ու «վարար կրքերի» երգով, սկսվել էր խաղաղ կառուցումի «մեծ առօրյան», որ ստիպում էր ձեռք քաշել «զգացմունքների հորձանքից անձև» և վերստին մտնել «խոհով ծանրացած» երգի հունը: Բանաստեղծի դեմ աղմկում է ներկան, իբրև «անքուն կրքերի, զգացմունքների լայն, անծայրածիր օվկիան»: Հեշտ չէր, իրոք, այս ամենի միջով օրերի ճշգրիտ նպատակակետին ուղղել երգի առաջատու: Հենց այդպիսի դժվարին երթի է դուրս գալիս վերածնված հայ բանաստեղծը: Հարցն, իհարկե, չէր վերաբերում միայն բանաստեղծության թեմատիկայի փոփոխությանը: Չարենցի մտահոգություններն ավելի խոր գեղագիտական քուլանդակություն ունեին: Խոսքն իրերի անշունչ աշխարհում արմաքանվող գրականությունը նորից կյանքի իրական հոգսերին, մարդկային ճշմարիտ ապրումների կենսաբար ակունքին մոտեցնելու հրամայական պահանջի մասին էր.

... Միաչքանի, միոտանի
Մարդն են երգում հիմա անթև.
Մարդն են երգում, որի կրծքում
Երգեհոն է դրված կարծես,
Որ ճիշեր է միայն փղձկում,
2ուների ո՛չ խանդ, ո՛չ խիճ, ո՛չ սեր:

Արվեստը մեռնում էր, հարկավոր էր հարություն տալ նրան: Այս դեպքում էլ գործի ծանրության ճնշող բաժինը պիտի կրեին մեծերը, նրանք, ովքեր չէին վախենում դժվարին վերելքից ու անկումներից, ում համար մահ սարսափելի չէր առաջընթացի օրենքներից մեկը՝ վերադարձը դեպի հարկադրաբար թողած եզերքները: Իսկ ի վերուստ սահմանված այդ առաքելության մեջ մեծերին միշտ էլ զորավիգ են լինում անցյալի մեծերը: Հոգևոր մաքառումների ճանապարհին Չարենցի համար վերստին արվեստի փարոս են դառնում Դանթեն ու Գյոթեն, Պուշկինն ու Հայնեն, Թումանյանն ու Տերյանը... Կյանքի վերջին օրերից մնացած մի ձեռագիր պատահիկում բանաստեղծը ետադարձ հայացքով ներկայացնում է իր հոգևոր հասունացման ճանապարհը, որ ձգվում է ազգային ու համամարդկային մշակույթի անչափելի հեռուները՝ «մեր հին հանճարեղ վեպից» մինչև «մեր միջնադարյան հայրենները սեզ», մինչև Հովնաթան ու Սայաթ-Նովա, «Փարսի Ֆիրդուսուց մինչև ռուսական ֆետ», «Սիդի երգերից մինչև Պատեռնակ», պուշկինյան երգի պայծառ ափերից մինչև խորհրդապաշտություն: Բանաստեղծն իրեն հզոր ու առնական է զգում ազգային համամարդկային և հակառակը տանող ուղիների հանգույցում.

Կանգնել եմ ձեր դեմ —
Ե՛վ պոետ, և՛ այր —
Դեմքով ժպտադեմ
Ե՛վ երգով պայծառ —
Կանգնած եմ ահա՝
Երգասան վերջին՝
Իմ նայիրական
Երգի կամուրջին,
Ու շուրջս եմ նայում —
Ու հեռուն պայծառ՝
Համայն աշխարհի
Երգասան դարձած:

Մեկ անգամ ևս հաստատվում է այն մեծ ճշմարտությունը, թե արվեստագետի և իր ժամանակի կապի գլխավոր հանգույցը անցած սերունդների հոգևոր փորձի յուրացումն է, պարտքի ու պարտականության խոր գիտակցությունը՝ ինչպես ներկայի ու գալիքի, այնպես էլ անցյալի հանդեպ:

Որքան ավելի էր Չարենցը մերձենում կատարյալ արվեստի բարձունքներին, նրա ստեղծագործության մեջ այնքան ավելի էր խորանում պատմության ու ներկայի կապը: Բանաստեղծի իմաստացած հայացքը ներկայի մեջ տեսնում է պատմության շարու-

նակությունը, պատմության մեջ՝ ներկայի հեռավոր խորհուրդը: Նրա բանաստեղծական մտորումների կիզակետում հայտնվում է պատկեր-խորհրդանշանների մի նոր համակարգ: Եթե «Էպիկական լուսաբացում» քնարական աշխարհի բոլոր եզերքները իրար հետ կապվում էին այգաբացի առանցքային գաղափարով, ապա 1934 թ. լույս տեսած «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուի մեջ միավորիչ առանցք է ճանապարհի թեման: Չարենցն այն բանաստեղծներից է, որոնց համար զարգացումը ոչ թե հանդարտ ու համաչափ ընթացք է, այլ՝ ավելի ու ավելի բարձր ու հեռահար թռիչքների շղթա: Նրանց ստեղծագործության մեջ լուսաբանչյուր նոր էջ բաց է անում անծայրածիր աշխարհի մի նոր անձանոթ եզր, նրանց ստեղծագործական տարբեր հասակները գրեթե անճանաչելիորեն տարբեր են իրարից: Այս տեսակետից՝ Չարենցի հետ կարող է համեմատվել թերևս միայն Դանիել Վարուժանը:

«Գիրք ճանապարհի»-ում Չարենցին, ինչպես իր մեծ նախորդներին, ամենից առաջ հետաքրքրում է մայր ժողովրդի դարավոր մաքառումների ուղին: Հատկապես «Մահվան տեսիլ» և «Պատմության քառուղիներով» պոեմներում բանաստեղծը փորձում է նորագույն ժամանակների բարձրությունից վերահիմաստավորել սերունդների հոգևոր տքնության խորհուրդը: Այսօր, իհարկե, չի կարելի անվերապահ ընդունել հայ անցյալի արժեքներին Չարենցի տված հակասական գնահատականները, որոնք ցավալի տուրք էին ժամանակի հոգեբանությանը: Ինչպե՞ս կարելի է, օրինակ, համաձայնել բանաստեղծին, երբ նա իր հզոր խոսքի անդիմադրելի գրավչությամբ ուզում է ներշնչել, թե միջնադարի մեր հոգևոր մեծերի՝ Խորենացու և Եղիշեի, Նարեկացու և Ծնորհալու «տքնությունը եղել է գուր, որքան էլ հմուտ ու հանճարեղ»: Սակայն բարեբախտաբար «Գիրք ճանապարհի»-ի անկրկնելի դեմքը որոշում են ոչ թե այսպիսի մասնակի վրիպումները, որոնք, ի դեպ, բանաստեղծը վերանայում է իր վերջին երգերում, այլ այն տիրապետող գաղափարը, թե ժողովրդի հոգևոր պատմությունը միասնական է, այդ պատմության շարունակությունն ու զարգացումն է ստեղծագործական որոնումների այն ոգեշունչ երթը, որ սկսվել էր սովետական դարաշրջանում:

«Գիրք ճանապարհի»-ում բանաստեղծը հասնում է այն մեծ ճշմարտությանը, որ մի փոքր ավելի ուշ, «Կոմիտասի հիշատակին» պոեմում հնչում է այսպես.

Այն, ծաղկի սերմն՝ հայրենի
Հող չի հաճախ ճանաչում,—
Բայց սերմն հոգու—միայն իր
Հայրենիքում է աճում...

Չարենցը հայ երգի նոր հայրենիքում՝ Սովետական Հայաստանում, բարձրացող կյանքի երգիչն էր, նրա հոգևոր վերելքի նախանձախնդիրը: Նրա վերջին գիրքը ծայրից-ծայր իրոք թրթռում է հոգեղեն շնչով. «Ոգին նաիրյան երգի», նոր օրերի հողմերով տարված, թևածում է աշխարհի հեռախառններում, կիզվում է «հողմերում հանուր», որպեսզի «ամբարի իմաստ ու խորհուրդ»: Բայց միշտ «հարազատ է մընում մեզ Տերյանը»: Մեր բանաստեղծական թռիչքը, որքան էլ հեռու եզերքների ձգտի, կենդանի և ուժեղ է իր ինքնությամբ միայն: Այսպես իրար են ձուլվում «թռիչքը մեր լայնահուն» և մեր «բարբառը նաիրյան», որպեսզի մեր երգը՝

...ելնող աշխարհի համերգում
Ինքնահուն նվագներ ծնի:

Հզոր ու ինքնահուն այդ նվագներից մեկը «Գիրք ճանապարհին» էր: Հոգու հազար թելերով բանաստեղծը կապված է իր մեծ օրերի երթին: Բայց նույն թելերի մյուս ծայրերը, արյունատար երակների նման, անում են նրա հանճարը հայրենի հազարամյա երգի իմաստուն ավանդներով, մարդկության հոգևոր փորձի անհուն հարստությամբ: Լինելով «այդ շնորհյալ ի վերուստ»՝ նա իրեն զգում է նախորդների ժառանգորդ ու պարտապան: Իր հոգևոր առաքելության ինքնավստահ գիտակցությունը մեծ բանաստեղծին՝ մարգարեական պայծառատեսություն է ներշնչում.

Ինչ ունեցել է ժողովուրդը քո
Հնում, անցյալում—լուսավոր ու վեհ,
Ինչ ունի այսօր, ինչ ցնորք ու խոհ —
Ողջը հավաքել ու քեզ է տվել:—
Տվել է, որ դու այդ ամենը այս
Օրերին խառնած, խոր հավատով լի՝
Պարզես գալիքի ցնորքին անհաս—
Եվ ընդմիշտ մնաս մեծ ու սիրելի:—

Եվել էր հոգևոր հատուցման ժամը: Իր «քառասունյա կյանքի քարն ուտերի վրա», իր «արարչական գործի անագործուն կեսին»՝ Չարենցն ստեղծագործական հաշիվ էր տալիս գալիքին՝ անցյալից ու ներկայից ժառանգություն ստացած հարստությունների դիմաց: «Իբրև սերմնացան՝ ջրնայլ» բանաստեղծը ժլատ էր դարձել՝ «ել-

նելով հնձի»։ Եվ իրոք, չարենցյան նոր երգերի սակավաքանակ տողերում խոր ու լայնահուն իմաստություններ էին ծավալվում։ Այժմ հանճարավայել արժանապատվությամբ էր վարվում նա իրեն «լիարուռ ձոնած շնորհների» հետ։ «Գիրք ճանապարհի»-ի լավագույն էջերի խորքը ծանրացած է ժամանակի ճշմարիտ հոգսերով, այդ երգերում եռում է նոր կյանքի կառուցման հզոր տարերքը, իսկ ներշնչանքի վրա հանդարտ թևածում է Նարեկացու և Ծնորհալու, միջնադարյան տաղերգուների, անանուն ժողովրդական երգիչների ոգին ու ոճը։ Բանաստեղծի ներքին լեզուն հիմա արդեն համահունչ է մեր հազարամյա դպրության, «հին այրերի» բարբառին։ Նրանց հավաքական կերպարը բանաստեղծը ոգեշունչ արվեստով գծում է վերջին օրերի անավարտ ձեռագրերից մեկում։ Ամայացած վանքում, մոմի դողդոջում լույսի տակ, եղեգնյա գրչով նա՝ «փառահեղ ու վեհ» ծերունին, «մազադաթի վրա ջինջ» դրոշմում է «անջնջելի երկաթագրեր»։ Դեմքին «անեղծելի խոհ» կա, աչքերի մեջ շողում է «անարատ ու անաղարտ ոգին վկայի»։ Վերացած ու վեհացած՝ նա անշտապ ու հանգիստ թերթում է «մարդկային կյանքի» գիրքը։

Խորասուզված իր անեղ
Մոքի օվկիանում,—
Օրերի վեպն է անե
Նա բառ-առ-բառ հանում...

Ակամա հիշում ես մի ուրիշ, ժամանակով մեզ ավելի մոտ ու փրելի կերպար՝ «Դեպի լյառն Մասիս» պոեմից։ Խաչատուր Աբովյանն է դա, որի լուսավոր կյանքն ու գործը մեր նորագույն դպրության հիմքն ու հեմարանն են։ Հիշում ես նաև մեծ Կոմիտասին, որ Չարենցի պաշտամունքն էր, «մեր որբ հանճարի ձայնը»։ Իբրև հոգե-

զավակ՝ բանաստեղծը նրա հետ դեգերում է աշխարհից աշխարհ՝ հոգևոր հաց փրկությունով իր և իր ժողովրդի համար։ Հորդաբուխ քնարականությամբ են շնչում մեծ երգահանին նվիրված չարենցյան տողերը։

Վերադարձել ես դու, հա՛յր,—
Եվ հիրավի՝ իմ ձեռքով
Ես չե՛մ արդյոք մի խաղա
Ու ցրտահար երեկո—

Փակել աչքերդ հանգած —
Եվ իմ սրտով գոհել,
Որ հայրենիք մինչև գա՛ս՝
Հեռունեղում չմքսես...

Այս կերպարներում 20-րդ դարի բանաստեղծն, անշուշտ, որոնում էր նաև սեփական կյանքի ու գործի խորհուրդը։ Նրան էլ վիճակված էր իր «դժվար դարում» ծանր մաքառումներով առաջ տանել հայրենի երգի արահետը, որ «դարի բորբոքումն արտի» միջով գնում էր ձուլվելու մարդկության մտքի լայնահուն պողոտային։ Բնությունը շուալ շնորհներով էր օժտել մեծ բանաստեղծին, հարազատ ժողովուրդը առատորեն սնել էր հոգեղեն կաթով, իր փոթորկուն դարը նրա հանճարի նետին տվել էր թռիչքի անձայրածիր ասպարեզ ու վսեմ նշանակետ։ Եվ այս ամենի հանդեպ նա պարտք չմնաց ժողովրդին ու ժամանակին։ Իր գործի անմահության արժանապատիվ գիտակցությամբ Չարենցն իրավունք ուներ գրելու։

Ծնվեցի ես Ղարսում, սակայն՝ իմ հոգում
արևն Իրանի
Հար հուրհրաց, իբրև հին, հայրենի կարոտ
մի անմար,—
Բայց հայրենիքը ոգուս—բովանդակ
աշխարհը եղավ։—

